Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

OLIY TA’LIMDA TALABALARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Xabibova Guliya Gaybullayevna
Buxoro davlat universiteti dotsenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23208630

Annotatsiya. Maqolada oliy ta’lim talabalarining ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik shart-sharoitlari nazariy tahlil qilinadi. Ijtimoiy faollikning motivatsion, bilishga oid, amaliy va refleksiv tarkibiy qismlari ajratilib, ularning o‘zaro bog‘liqligi izohlanadi. Talabalar tashabbusini qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy loyihalarni o‘quv jarayoni bilan uyg‘unlashtirish hamda hamkorlikka asoslangan muhit yaratishni qamrab oluvchi mexanizm taklif etiladi. Faollikni baholashda ishtirok soni bilan birga mustaqillik, mas’uliyat va ijtimoiy natijani hisobga olish zarurligi asoslanadi. Maqola nazariy-metodik xususiyatga ega bo‘lib, takliflarning samaradorligi keyingi empirik tadqiqotda tekshirilishi lozim.
Kalit so‘zlar: talaba, ijtimoiy faollik, ijtimoiy mas’uliyat, tashabbuskorlik, hamkorlik, ijtimoiy loyiha, refleksiya, pedagogik qo‘llab-quvvatlash.

Kirish. Oliy ta’limda mutaxassis tayyorlash vazifasi kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish bilan birga jamiyat hayotida mas’uliyatli ishtirok eta oladigan shaxsni shakllantirishni ham qamrab oladi. Talabaning ijtimoiy muammoni anglashi, turli fikrlarni eshitishi, umumiy maqsad uchun hamkorlik qilishi va o‘z tashabbusini amalga oshirishi uning kasbiy kamolotiga xizmat qiladi. Shu sababli ijtimoiy faollikni oshirish ta’lim va tarbiya jarayonlarining o‘zaro aloqador vazifasi sifatida qaralishi zarur.

Mazkur maqolada tahlil qilinadigan pedagogik muammo — faollikni faqat tadbirlarda qatnashish orqali baholashning cheklanganligidir. Talaba yig‘ilishda ishtirok etishi mumkin, ammo muammoni belgilash, qaror qabul qilish yoki natija uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olish imkoniyatiga ega bo‘lmasligi mumkin. Aksincha, kam sonli tadbirlarda qatnashgan talaba bir ijtimoiy loyihani mustaqil boshqarib, ahamiyatli natijaga erishishi ehtimoldan xoli emas. Demak, ijtimoiy faollikning mazmuni va sifati alohida tahlilni talab etadi.

Maqolaning maqsadi talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmni nazariy asoslash va uni amalga oshirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Buning uchun ijtimoiy faollik tushunchasining tarkibi aniqlashtiriladi, motivatsiya va ishtirok o‘rtasidagi bog‘lanish ko‘rib chiqiladi, ijtimoiy loyihalarni tashkil etish bosqichlari hamda natijani baholash mezonlari taklif qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuvga asoslandi. Ilmiy manbalarni qiyosiy o‘rganish, tushunchalarni mazmunan tahlil qilish, pedagogik modellashtirish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Manbalar motivatsiyaning psixologik asoslari hamda jamiyatga xizmat qilish bilan ta’limni bog‘lash masalalariga daxldorligi bo‘yicha tanlandi. Ushbu ish tizimli adabiyotlar sharhi emas; unda mavzuga oid barcha tadqiqotlarni qamrab olish da’vo

qilinmaydi. Talabalar o‘rtasida so‘rovnoma yoki tajriba-sinov o‘tkazilmagani sababli statistik natijalar keltirilmaydi.

Tahlilda ikki masala farqlandi: mavjud manbalarda yoritilgan nazariy qoidalar va shu qoidalardan kelib chiqqan metodik takliflar. Maqoladagi bosqichlar, baholash ko‘rsatkichlari va tashkiliy yechimlar mualliflik sintezi sifatida taqdim etiladi. Ular tayyor diagnostik vosita maqomiga ega emas va muayyan oliy ta’lim muassasasida qo‘llashdan oldin muhit, talabalar ehtiyoji hamda ta’lim yo‘nalishiga moslashtirilishi kerak.

Muhokama va natijalar. Ushbu maqola doirasida talabaning ijtimoiy faolligi jamoa va jamiyat uchun ahamiyatli muammolarni anglash, ularning yechimini izlashda ixtiyoriy ishtirok etish, boshqalar bilan hamkorlik qilish va o‘z harakatining oqibatlarini baholashga yo‘naltirilgan ongli faoliyat sifatida talqin qilinadi. Bunda ixtiyoriylik befarqlikka yo‘l qo‘yishni anglatmaydi; u talabaga mazmunli tanlov berish va tanlagan vazifasi bo‘yicha mas’uliyatni shakllantirishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faollikning motivatsion tarkibiy qismi talabaning jamoaga foyda keltirish istagi va ishtirok ma’nosini anglashida namoyon bo‘ladi. Bilishga oid tarkibiy qism ijtimoiy vaziyatni tushunish, manbalarni tekshirish va yechim variantlarini baholashni qamrab oladi. Amaliy tarkibiy qism rejalashtirish, muloqot, vazifalarni bajarish va hamkorlikda ishlash orqali ifodalanadi. Refleksiv tarkibiy qism esa o‘z hissasi, qiyinchiliklar va natijalarni tahlil qilishga taalluqlidir. Bir tarkibiy qismning rivojlanishi boshqalarini avtomatik ravishda ta’minlamaydi.

R. Rayan va E. Desi ichki hamda tashqi motivatsiyani farqlab, tashqi motivatsiya ham avtonomlik darajasiga ko‘ra turlicha bo‘lishini ko‘rsatadilar. Ular motivatsiyani avtonomiya, kompetentlik va boshqalar bilan bog‘liqlik ehtiyojlari bilan munosabatda tahlil qiladilar [1]. Ushbu nazariy qarashdan kelib chiqib, talaba ishtirokni shaxsan ahamiyatli deb qabul qilishi uchun unga tanlash imkoniyati, vazifani bajarishga yetarli ko‘mak va jamoaga daxldorlik hissi berilishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Ijtimoiy faollikni rivojlantirishda jamiyatga xizmat qilishni ta’lim bilan bog‘lash yondashuvi ham ahamiyatlidir. S. Selio, J. Durlak va A. Dimnitskining metatahlilida mazkur yondashuvning talabalarga ta’siri o‘rganilgan [2]. Maqola uchun bu manba ijtimoiy xizmatni pedagogik maqsad bilan birlashtirishga oid ilmiy asos sifatida olindi. Biroq uning natijalarini mahalliy sharoitdagi har qanday volontyorlik tadbiriga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish mumkin emas. Bu yerda taklif qilinayotgan model alohida sinovni talab qiladi.

Ijtimoiy loyihaning ta’limiy qiymati amaliy harakat bilan o‘rganishning bog‘lanishiga bog‘liq. Masalan, pedagogika yo‘nalishi talabalari maktab o‘quvchilari uchun kitobxonlik mashg‘ulotini tashkil etganda ishtirokchilar ehtiyojini o‘rganishi, yoshga mos topshiriq tanlashi va mashg‘ulotdan keyin o‘z yechimlarini tahlil qilishi mumkin. Shu tariqa ijtimoiy vazifa kasbiy bilimni qo‘llash maydoniga aylanadi. Bu misol amalda o‘tkazilgan tajriba emas, balki yondashuvning mumkin bo‘lgan qo‘llanishini ifodalaydi.

Taklif etilayotgan mexanizmning markazida talaba tashabbusi va ijtimoiy ehtiyoj o‘rtasidagi bog‘lanish turadi. Mexanizm ehtiyojni aniqlash, maqsadni birgalikda belgilash, faoliyatni rejalashtirish, amalga oshirish va natijani refleksiv baholash bosqichlaridan tashkil topadi. Bosqichlar bir-birini to‘ldiradi: baholashda aniqlangan qiyinchilik keyingi loyiha maqsadini

o‘zgartirishi mumkin. O‘qituvchi bu jarayonda metodik ko‘mak beradi, talaba esa qaror qabul qilish va vazifa bajarishda ishtirok etadi.

Birinchi bosqichda talabalarning qiziqishi va ishtirokka to‘sqinlik qiluvchi omillar aniqlanadi. Qisqa suhbat, anonim so‘rov yoki guruh muhokamasida vaqt imkoniyati, mavjud ko‘nikmalar, transport va raqamli vositalardan foydalanish sharoiti o‘rganilishi mumkin. Past ishtirokni darhol motivatsiya yetishmasligi deb baholash asosli emas. Ayrim talabalar ishlashi, oilaviy vazifalarga ega bo‘lishi yoki katta auditoriyada gapirishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun diagnostikaning maqsadi talabani tasniflashdan ko‘ra unga mos ishtirok yo‘lini topishdir.

Ikkinchi bosqichda talabalar hamkor tashkilot yoki jamoa bilan muammoni muhokama qiladilar. Masalan, raqamli savodxonlik bo‘yicha ko‘mak, maktabda o‘qishga qiziqishni qo‘llab-quvvatlash yoki universitet hududida ekologik odatlarni shakllantirish mavzulari tanlanishi mumkin. Muammo haqiqiy ehtiyojga mosligini benefitsiarlar bilan kelishish lozim. Faqat tashkilotchilarga qulay bo‘lgan tadbirni taklif qilish ijtimoiy natijaning ahamiyatini kamaytirishi mumkin. Maqsad muayyan vaqtda bajariladigan va natijasi kuzatiladigan shaklda belgilanadi.

Uchinchi bosqichda vazifalar taqsimoti, resurslar, muddatlar va aloqa tartibi ishlab chiqiladi. Har bir talaba bajara oladigan vazifani tanlaydi: ehtiyojni o‘rganish, material tayyorlash, muloqotni tashkil etish, amaliy mashg‘ulot o‘tkazish yoki natijani hujjatlashtirish. Vazifalarni almashtirish imkoniyati ham nazarda tutilishi kerak. Bu usul yetakchilikni bir necha faol talabaga doimiy biriktirib qo‘yishning oldini olib, boshqa ishtirokchilarning yangi tajriba orttirishiga sharoit yaratadi.

To‘rtinchi bosqichda loyiha amalga oshiriladi va qisqa oraliq muhokamalar o‘tkaziladi. O‘qituvchi tayyor yechimni berishdan oldin talabalarning vaziyatni qanday tushunganini so‘raydi. Vazifa bajarilmaganda sabablar aniqlanib, reja qayta ko‘rib chiqiladi. Hamkor tashkilot fikri ham qarorlarga kiritiladi. Faoliyatning hajmi talabalarning o‘quv yuklamasiga mos bo‘lishi, ortiqcha hisobot va bir xil ma’lumotni qayta-qayta kiritish bilan murakkablashtirilmasligi zarur.

Beshinchi bosqichda talabalar nima qilingani, kimga qanday foyda berilgani va qaysi yechimlar ishlamaganini tahlil qiladilar. Refleksiya uchun «Qaysi qarorni mustaqil qabul qildim?», «Hamkor fikri rejamizni qanday o‘zgartirdi?» va «Keyingi safar nimani boshqacha qilaman?» kabi savollar qo‘llanishi mumkin. Loyihani davom ettirish yoki yakunlash to‘g‘risidagi qaror ham shu tahlilga tayanadi. Natijani taqdim qilish jarayonida shaxsiy hissa va jamoaviy mehnat adolatli ko‘rsatilishi lozim.

Mexanizmni amalga oshirish uchun talabalar fikri eshitiladigan muhit zarur. Tashabbus taklif qilishning tushunarli tartibi, murojaatga javob berish muddati va qarorning asosini tushuntirish talabalar ishtirokini mazmunli qiladi. Talaba o‘z taklifi qabul qilinmaganda ham uning sababini bilishi va qayta ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, loyihaning umumiy qoidalari, hamkor oldidagi majburiyatlar va resurslar cheklovi oldindan ochiq muhokama qilinadi.

O‘quv jarayoni bilan bog‘lashda har bir ijtimoiy loyihaga muayyan ta’lim natijasi biriktirilishi maqsadga muvofiq. Pedagogika talabasi uchun bu ehtiyojga mos mashg‘ulotni rejalashtirish, boshqa yo‘nalish talabasi uchun ma’lumotni tahlil qilish yoki jamoaga tushunarli material tayyorlash bo‘lishi mumkin. Fan doirasida baholash joriy etilsa, aynan o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikma baholanadi; ijtimoiy tadbirga qatnashmaganlikning o‘zi akademik jazo asosiga aylantirilmasligi lozim. Muqobil o‘quv topshirig‘i ham nazarda tutilishi mumkin.

Inklyuzivlik talabalarga bir xil vazifa berish bilan cheklanmaydi. Ochiq muloqotga moyil talaba hamkorlar bilan uchrashuvni olib borsa, boshqa talaba tahlil, dizayn yoki material tayyorlashda samarali hissa qo‘shishi mumkin. Zarur holda masofaviy ishtirok, moslashtirilgan material va qulay vaqt taklif etiladi. Faollikni faqat sahnaga chiqish yoki omma oldida so‘zlash orqali baholash ayrim talabalarning muhim mehnatini ko‘rinmas qilib qo‘yadi. Baholash turli ishtirok shakllarini hisobga olishi kerak.

Raqamli vositalardan vazifalar taqsimoti, hamkorlikda material tayyorlash va teskari aloqa olish uchun foydalanish mumkin. Biroq ijtimoiy tarmoqdagi ko‘rishlar soni loyihaning foydasini to‘liq ifodalamaydi. Mazmunning ishonchliligi, foydalanuvchining ehtiyojiga mosligi va amaliy qo‘llanishi ham o‘rganiladi. Loyiha ishtirokchilari haqidagi ma’lumot va tasvirlarni e’lon qilishda rozilik olish, zarur bo‘lmagan shaxsiy ma’lumotlarni yig‘maslik hamda umumlashtirilgan natijalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Rag‘batlantirishda talabaning o‘rgangan ko‘nikmasi va jamoaga qo‘shgan hissasi aniq ko‘rsatilishi kerak. Umumiy maqtovdan ko‘ra bajarilgan vazifaga oid mazmunli fikr-mulohaza foydaliroq: qaysi yechim samarali bo‘lgani, qaysi ko‘nikma rivojlangani va keyingi qadam nimaligi tushuntiriladi. Portfolio, hamkorning fikri va ish natijasi bu jarayonga dalil beradi. Faqat sertifikatlar soniga asoslangan rag‘bat esa faollikning mazmunini yetarlicha aks ettirmaydi.

Ijtimoiy faollikni baholash uchun to‘rt mezon taklif etiladi. Motivatsion mezon ishtirok maqsadini anglash va o‘z tanlovini asoslash orqali kuzatiladi. Tashabbuskorlik mezoni muammoni aniqlash, taklif berish va qaror qabul qilishdagi mustaqillikni ifodalaydi. Hamkorlik va mas’uliyat mezoni vazifani kelishilgan tartibda bajarish, boshqalar fikrini hisobga olish va qiyinchilik haqida o‘z vaqtida xabar berishni qamrab oladi. Refleksiv mezon natijani dalil bilan tahlil qilish va takomillashtirish yo‘lini belgilashda namoyon bo‘ladi.

Ushbu mezonlar bo‘yicha boshlang‘ich, barqaror va tashabbuskor ishtirok darajalarini tavsiflash mumkin. Boshlang‘ich darajada talaba ko‘mak bilan vazifa bajaradi va maqsadni umumiy tushuntiradi. Barqaror darajada u vazifani mustaqil bajaradi, hamkorlik qoidalariga rioya qiladi va natijani izohlaydi. Tashabbuskor darajada talaba asoslangan taklif kiritadi, boshqalar ishtirokini qo‘llab-quvvatlaydi va keyingi faoliyatni rejalashtiradi. Bu darajalar shaxsga doimiy yorliq qo‘yish uchun emas, muayyan davrdagi rivojlanishni tushunish uchun xizmat qiladi.

Dalillarni to‘plashda kuzatuv qaydlari, talaba portfoliosi, qisqa o‘zini baholash matni va hamkor fikri birgalikda qo‘llanishi mumkin. Har bir manbaning cheklovi bor: o‘zini baholash subyektiv bo‘lishi, tashqi kuzatuvchi esa yashirin mehnatni ko‘rmasligi mumkin. Shu sababli bitta ma’lumotdan qat’iy xulosa chiqarish o‘rniga bir nechta dalilni solishtirish lozim. Guruh natijasi va har bir ishtirokchining hissasi alohida ko‘rib chiqilsa, baholashning adolatliligi oshadi.

Mexanizm samaradorligini keyingi tadqiqotda tekshirish uchun faoliyat boshida va yakunida bir xil mezonlar bo‘yicha ma’lumot yig‘ish taklif etiladi. Imkoniyat bo‘lsa, o‘xshash sharoitdagi taqqoslash guruhi ham jalb qilinishi mumkin. Talabalarning dastlabki motivatsiyasi, oldingi tajribasi va ishtirok uchun sarflagan vaqti hisobga olinishi kerak. Faqat yakuniy ijobiy fikrlarga tayanib sababiy ta’sir haqida xulosa qilish asosli bo‘lmaydi. Baholash vositalarining tushunarliligi va baholovchilar o‘rtasidagi muvofiqlik ham tekshiriladi.

Taklif qilingan mexanizmning amaliy ahamiyati ijtimoiy ishni ta’limiy maqsad, talaba tanlovi va natija tahlili bilan bog‘lashdadir. Shu bilan birga, uni joriy etish hamkorlar bilan kelishuv,

o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va vaqt resursini talab qiladi. Har bir fakultetda bir xil loyihani takrorlash o‘rniga yo‘nalishga mos kichik tashabbusdan boshlash mumkin. Dastlabki natijalar asosida vazifalarning murakkabligi va qo‘llab-quvvatlash darajasi qayta belgilanadi.

Xulosa. Talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish ixtiyoriy va mazmunli ishtirok, mustaqil qaror qabul qilish hamda ijtimoiy natija uchun mas’uliyatni shakllantirishni talab etadi. Nazariy tahlil asosida ehtiyojni aniqlashdan refleksiv baholashgacha bo‘lgan o‘zaro bog‘liq bosqichlar taklif qilindi. Mexanizmning pedagogik qiymati talabaning shaxsiy qiziqishi, kasbiy o‘rganishi va jamoaning ehtiyojini bir faoliyatda uyg‘unlashtirish imkoniyati bilan belgilanadi.

Oliy ta’lim muassasalariga talabalar takliflarini ko‘rib chiqishning ochiq tartibini belgilash, fanlar bilan bog‘langan kichik ijtimoiy loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va turli ishtirok shakllarini yaratish tavsiya etiladi. Baholashda tashabbus, hamkorlik, mas’uliyat va refleksiyaga oid dalillarga tayanish lozim. Takliflarning samaradorligi ushbu maqolada empirik tasdiqlanmagan; keyingi tadqiqot ularning mahalliy sharoitdagi ta’sirini va qo‘llanish chegaralarini aniqlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ryan R. M., Deci E. L. Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions // Contemporary Educational Psychology. — 2000. — Vol. 25, No. 1. — P. 54–67. — DOI: 10.1006/ceps.1999.1020.
2. Celio C. I., Durlak J., Dymnicki A. A Meta-Analysis of the Impact of Service-Learning on Students // Journal of Experiential Education. — 2011. — Vol. 34, No. 2. — P. 164–181. — DOI: 10.1177/105382591103400205.
3. Azimova N. E. et al. Youth Is Moving Force of Civil Society //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
4. Habibova G. G. YOSHLARNI HARBIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYLASHDA SINFDAN TASHQARI ISHLAR //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1869-1879.
5. Жураев Б. Т. Деятельность педагога по гуманизации учебно-воспитательного процесса //Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-творч. форума. – 2017. – Т. 31.
6. Жураев Б. Т. Гуманизация дидактических отношений между учителем и учащимся в педагогических идеях Востока //VIII Лазаревские чтения" Лики традиционной культуры в современном культурном пространстве: ренессанс базовых ценностей?". – 2018. – С. 120-122.
7. Жураев Б. Т. Социально-духовное развитие студентов //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 22-23.
8. Хабибова Г. Г., Исматова Н. Б. Социально-педагогическое исследование выявления уровня знаний об организаторских качествах педагогов профессиональных учреждений //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 12 (137). – С. 14-19.
9. Ходжаев Б. К., Жураев Б. Т. Повышение нравственно-эстетической культуры слушателей института повышения квалификации работников народного образования //Экономика и социум. – 2022. – №. 3-2 (94). – С. 1217-1222.
10. Khodjaev B., Juraev B., Amonov M. Forming the spirituality of students and youth through pilgrimage tourism //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 420. – С. 10017.